

K NIEKTORÝM NOVÝM ASPEKTOM SOCIÁLNEJ POLITIKY V AGRÁRNOM SEKTORE

S. Buchta

BUCHTA, S. (Výskumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Bratislava): *K niektorým novým aspektom sociálnej politiky v agrárnom sektore*. Sociol. Venk. Zeměd., 27, 1991, (2): 97 - 101.

Príspevok sa zaoberá novými tendenciami a trendami, ktoré sa začínajú presadzovať do agrárnej sociálnej politiky v podmienkach zavádzania trhového hospodárstva. Súčasná hospodárska recesia sa v podnikových podmienkach prejavuje výrazným znižovaním sociálnej zamestnanosti, poklesom čerpania podnikovej spoločenskej spotreby, celkovým znížením úrovne sociálnej politiky a poklesom reálnych pracovných príjmov. Vzhľadom na nedostatočnú tvorbu nových pracovných príležitostí sa môže objaviť nebezpečenie, že u určitej časti poľnohospodárskeho obyvateľstva môže dôjsť ku strate motivácie a úsilia o zlepšenie vlastného ekonomického postavenia. Novo sa formujúca sociálna politika sa bude predovšetkým koncentrovať na oblasť zamestnanosti a odmeňovania za prácu. V sociálnej politike sa začína presadzovať úsilie minimalizovať ekonomické straty, dochádza k ekonomizácii, privatizácii a komercializácii sociálnych služieb. Nadbytočné kapacity v sociálnych službách sa budú predávať do územia na komerčnej báze. Nové podnikateľské aktivity sa budú presadzovať i v tejto oblasti. Sociálna politika sa zbaví rigidného a paternalistického poňatia a objavia sa nové alternatívne a tvorivé prístupy.

agrárny sektor; sociálna politika; nezamestnanosť; sociálne služby

Súčasná búrlivá zmena agrárneho sektoru, ktoré sú charakteristické deatizáciou, postupnou privatizáciou vrátane riešenia vlastníckych vzťahov k pôde a zmenenými podmienkami subvenčnej, daňovej a finančnej politiky, odsúvajú problematiku sociálnej politiky do úzadia. Súčasne dochádza k rozpadu veľkých poľnohospodárskych družstiev na relatívne menšie organizačné celky. Z pôvodných 635 JRD v roku 1988 bolo v Slovenskej republike začiatkom marca cca 825 poľnohospodárskych družstiev. Tento proces nie je stále ukončený. Poľnohospodárske družstvá zápasia s reťazovou platobnou neschopnosťou, problémami znižovania zamestnanosti, vysokou nákladovosťou výroby, nedostatočnou efektívnosťou a zníženou rentabilitou. Odstránenie negatívnej dane z obratu u potravín a znížením dotácií do poľnohospodárstva sa prejavilo zmenami v štruktúre dopytu základných potravín, to sa následne odrazilo v nadvýrobe niektorých komodít, a to najmä hovädzieho mäsa a mlieka. V podnikovej sfére to viedlo k prudkému znižovaniu a regulácii stavu dojníc a hovädzieho dobytku.

Súčasná ekonomická problémy poľnohospodárskej prvovýroby majú i značné sociálne konsekvencie, ktoré sa prejavujú v zamestnanosti pracovníkov, poklesom čerpania podnikovej spoločenskej spotreby a výrazným šetrením prostriedkov na úkor sociálnej politiky. Tak napríklad v roku 1990 došlo oproti roku 1989 u poľnohospodárskych družstiev

k úbytku 20 027 pracovníkov, t.j. o 7,2 %, ale v I. štvrťroku 1991 došlo k zníženiu oproti konečnému stavu roku 1990 už o 42 770 pracovníkov, t.j. o 16,7 %.

Na štátnych majetkoch došlo v priebehu roku 1990 oproti roku 1989 k úbytku 1 943 pracovníkov, tj. o 4,9 %, no v I. štvrťroku 1991 už došlo k zníženiu až o 7 269 pracovníkov (oproti roku 1990), tj. o 15,9 %. Intenzita celkového znižovania počtu pracovníkov je za rok 1990 a I. kvartál 1991 na ŠM nižšia ako u poľnohospodárskych družstiev, i keď tempo úbytku sa v prvom štvrťroku 1991 začína v oboch sektoroch vyrovnávať. Existuje reálny predpoklad, že tempo znižovania počtu pracovných síl bude v roku 1991 naďalej stále výrazné a zamestnanosť v poľnohospodárskej prvovýrobe sa bude prudko znižovať. Prepustení pracovníci, ktorí rozmnožia už dnes značne početnú armádu nezamestnaných, vzhľadom k nedostatočnej kvalifikácii, nedostatku pracovných príležitostí na vidieku a nerozvinutej sociálnej a ekonomickej infraštruktúre si budú len veľmi ťažko hľadať nové zamestnanie v blízkosti svojho trvalého bydliska.

Analýza priemerných mesačných zárobkov ukázala, že v PD v roku 1990 došlo oproti roku 1989 k nárastu o 7,4 % a na ŠM o 7,3 %. V prvom štvrťroku 1991 už však u PD došlo k zníženiu (oproti priemernému zárobku roku 1990) o 6,8 % a na ŠM k zníženiu o 1,6 %. Toto obdobie, v ktorom sa v minulosti objavovali zvýšené priemerné zárobky za odmeny a hospodárske podiely za predchádzajúci rok, signalizuje znížený podiel týchto zložiek odmeny za prácu vzhľadom k nedostatočnej tvorbe zdrojov a zníženej dôchodkovosti podnikov.

Podniková spoločenská spotreba (PSS) tvorí materiálnu bázu podnikovej sociálnej politiky a je financovaná zo zisku (FKSP) a z nákladov. Od roku 1981 až do roku 1989 sa celková PSS u PD v SR zvýšila 2,5-krát a v roku 1989 činila takmer 1 miliardu Kčs (979,9 mil.). Na ŠM sa zvýšila 2,1-krát na 141,7 mil. Kčs. Tento lineárne vzostupný trend je ale už v roku 1990 prerušený a dochádza k výraznému poklesu (u PD oproti roku 1989 o 297,6 mil. Kčs, tj. o 30,5 %).

Najvýraznejší pokles sa prejavil u čerpania prostriedkov PSS z nákladov, kde došlo k zníženiu až o 164,3 mil. Kčs, tj. o 38,3 %, a u FKSP o 133,3 mil. Kčs., tj. o 24,4 %. Ovšem na druhej strane poľnohospodárske družstvá mali stále vo FKSP v roku 1990 426,1 mil. Kčs zostatkov (i u nich došlo k zníženiu o 18,8 %). Tieto zostatky sú však alokované len u družstiev, ktoré si v minulosti vytvorili dostatok zdrojov. U trvale zaostávajúcich družstiev bol FKSP dlhodobo minimálne dotovaný, v poslednom období sa do neho už neprideliť takmer žiadne finančné prostriedky. Pritom tieto zostatky boli v roku 1990 dislokované len asi do jednej pätiny poľnohospodárskych družstiev.

Na ŠM sa v roku 1990 (oproti roku 1989) celková PSS zvýšila o 6,2 mil. Kčs, tj. o 4,4 %. Zatiaľ čo u čerpania FKSP došlo k zvýšeniu čerpania o 10,8 %, u PSS financovanej z nákladov došlo k miernemu zníženiu o 0,2 %. Zdá sa, že význam a funkcia FKSP, ktorý je pozostatkom starého typu direktívneho riadenia, sa bude postupne znižovať a základné sociálne aktivity sa budú financovať z nákladov a nadstavbové z prípadného zisku.

Možno konštatovať, že za rok 1990 u PD v SR došlo k zvýšeniu nominálnych (nie reálnych) priemerných zárobkov, k zníženiu zamestnanosti a k výraznému zníženiu čerpania prostriedkov na podnikovú sociálnu politiku. Na ŠM je tento trend analogický s tým rozdielom, že PSS zatiaľ neklesá. Ukazuje sa, že rok 1991 sa prejaví prudkým znižovaním stavu pracovníkov v poľnohospodárskej prvovýrobe, znižovaním výdavkov na sociálnu politiku a poklesom reálnych pracovných príjmov.

Na vidieku sa budú znižovať problémy spojené s tvorbou nových pracovných miest. Vzhľadom na to, že obyvatelia vidieka budú stále silne viazaní k svojmu bydlisku a relatívne značne lokálne stabilizovaní, je pravdepodobné, že u nich môže veľmi ľahko dôjsť k strate motivácie, vnútornej aktivizácie a úsilia o zlepšovanie vlastného ekonomického postavenia. U tejto skupiny vidieckeho obyvateľstva sa môže prejavovať prekročenie „prahu tolerancie“ a posun k sociálnej demagógii, k výskytu sociálne patologických javov a do istej miery i k extrémnemu zradikalizovaniu vidieckej populácie. V tomto ohľade musí záchranná sociálna sieť akcentovať diferencované (v niektorých prípadoch rozpracované na konkrétne problémové regióny) poskytovanie sociálnych istôt, ktoré by malo zabrániť destabilizačným účinkom na obyvateľstvo. Základnou platformou a filozofiou tohto úsilia však zákonite musí byť razantný nástup k aktívnej zamestnaneckej politike, k aktivizácii ľudského činiteľa a k vytvoreniu vhodnej klímy pre stimuláciu podnikateľských mikrosfér.

Zdá sa, že v súčasných zložitých ekonomických podmienkach poľnohospodárskych podnikov bude sociálna politika vytlačená z oblasti kolektívnej spotreby a sociálnych príjmov do oblasti pracovných príjmov. Základ podnikovej sociálnej politiky bude tvoriť problematika zamestnanosti a odmeňovania za prácu. Pritom rekvalifikácia na klasické poľnohospodárske profesie je minimálna, možnosti pre rekvalifikáciu platia skôr pre profesie, ktoré nie sú typické pre poľnohospodárstvo. Trhové princípy sa začínajú uplatňovať i v závodnom stravovaní. Podniky budú ochotné zabezpečovať stravovanie za výhodných finančných podmienok len svojim pracovníkom. K predávaným jedlám iným organizáciám alebo občanom budú účtovať ziskovú prirážku, resp. uplatňovať zmluvné ceny.

V prvej etape znižovania zamestnanosti dochádzalo k vytesňovaniu marginálnych pracovných skupín (dôchodcovia, ženy, sezónni pracovníci a pod.). Racionalizácia pracovných miest sa koncentrovala predovšetkým do oblasti znižovania stavu pracovných síl, tvorba nových pracovných miest je v poľnohospodárskych podnikoch minimálna. Tvorba nových pracovných príležitostí a diverzifikácia činnosti podnikov je zatiaľ relatívne malá a závisí na progresivite a tvorivosti vrcholového vedenia. V súčasnosti je na vidieku na trhu pracovných síl nadbytok ženskej pracovnej sily, absolventov škôl a nekvalifikovaných pracovníkov.

Podniková sociálna politika, ktorá bola v minulosti charakterizovaná značnou diferenciáciou a plošným zameraním, sa postupne transformuje na zabezpečovanie základných sociálnych služieb v relatívne menších podnikateľských subjektoch. Veľké nákladné sociálne zariadenia sa snažia minimalizovať ekonomické straty, dochádza k ekonomizácii, privatizácii a komercializácii sociálnych služieb.

Celkový charakter a obsah podnikovej sociálnej politiky sa mení, dochádza k jej výraznejšej vnútornej diferenciácii a reštrukturalizácii. Dochádza k výraznému prehĺbeniu rozdielov i v tejto oblasti, ku komercializácii a k privatizácii podnikovej sociálnej politiky. Prípadné zvyšné, nadbytočné kapacity sa začínajú „prelievať“ do územia na báze podnikateľských aktivít. Súčasne dochádza k prechodu od plošnej realizácie sociálnej politiky do polohy selektívnej, presne orientovanej na určité ciele.

Poľnohospodárstvo je typické značným územným rozptylom svojich výrobných jednotiek. Preto hrá nezanedbateľnú úlohu i v územnom a regionálnom rozvoji. V tomto smere môžeme vidieť prvé náznaky diverzifikácie podnikovej sociálnej politiky do územného rozvoja. Snahy o zvýšenie efektívnosti, o podnikanie i v tejto oblasti sa prejavujú zvýšeným záujmom podnikovej sféry o konkrétny región, v ktorom je podnik alokovaný. Ekonomizácia sociálnych služieb je nutnou podmienkou ich prežitia.

Kolektivizácia a poštátnenie poľnohospodárstva a miestneho priemyslu vrátane služieb a obchodu obmedzili ekonomickú základňu vidieckych sídiel takmer len na sféru poľnohospodárskej výroby a sféru základnej obsluhy obyvateľstva. Následná prílišná špecializácia a koncentrácia poľnohospodárskej výroby ďalej degradovala ekonomickú základňu predovšetkým najmenších vidieckych sídiel so všetkými negatívnymi sociálnymi a kultúrno-spoločenskými dôsledkami. V rámci deklarovaného znižovania rozdielov v životných podmienkach nedochádzalo u vidieckych obcí k homogenizačným tendenciám, ale skôr k zvyšovaniu rozdielov. Hraničné póly tohto kontinua sa od seba vzdŕaľovali.

Zhoršené životné podmienky, nedostatok vhodných pracovných príležitostí, rušenie malotriednych škôl a pod. spôsobili, že v týchto obciach je nedostatok inteligencie, ktorá by sa zapojila do revitalizácie týchto obcí, do krajiny tvorby a záchranu krajiny. Návrat tvorivej časti obyvateľstva sa podarí nielen vytváraním vhodných pracovných príležitostí v týchto regiónoch, ale i ekonomickými nástrojmi a stimulmi, na ktorých musia participovať i obecné samosprávy. Jednou z perspektívnych možností je rozvoj cestovného ruchu v danom území (zakladanie rodinných podnikov, malých hotelov, penziónov, reštaurácií a pod.). To povedie k zvyšovaniu pracovných príležitostí, najmä pre ženy. Súčasne sa zvýšia zdroje príjmov (daní), ktoré sa môžu následne kumulovať do rozvoja podnikateľských aktivít a do rozširovania počtu pracovných miest v danom území.

V rámci efektívneho a racionálneho využívania spoločenskej spotreby budú niektoré poľnohospodárske podniky odpredávať svoje voľné kapacity v sociálnych službách do príslušného regiónu. Štát bude tuto činnosť stimulovať, napr. zníženými daňami, odvodmi z miezd, výhodnou úverovou politikou atď. Obecné samosprávy budú tieto podniky finančne zvýhodňovať (napr. lokalizačnými poplatkami) za používanie miestne viazaných zdrojov, resp. budú vytvárať miestne územné fondy, do ktorých by podniky prispievali podľa určitého algoritmu. Poplatky, ktoré sa takto získajú, nepodliehajú zložitému vertikálnemu prerozdeleniu, ale zostávajú v danej oblasti.

V súčasnom období je veľmi ťažké predikovať, ako privatizačné tendencie zmenia doterajší systém organizácie poľnohospodárskej výroby, zamestnanosť a sociálnu situáciu na vidieku. Určitú časť uvoľnených pracovníkov budú absorbovať malé a stredné podnikateľské subjekty, alternatívne poľnohospodárstvo s ekologickými technológiami hospodárenia a relatívne vysokou pracovnosťou, služby spojené s cestovným ruchom a turizmom a pod.

Riešenie otázok sociálnej politiky a zamestnanosti v poľnohospodárstve je súčasne aj riešením problémov stabilizácie osídlenia a sídelnej štruktúry. Poľnohospodárstvo v perspektívnom výhľade bude stále viac strácať svoju výrobnú funkciu a na význame bude nadobúdať funkcia krajiny tvorby, stabilizácie a rozvoja vidieckeho osídlenia. Pre súčasné zložité obdobie transformácie čs. poľnohospodárstva na hospodárstvo trhového typu, ktoré by bolo schopné obstáť v tvrdom konkurenčnom boji so západoeurópskym poľnohospodárstvom, je príznačná nejednotnosť názorov a koncepcií, ktorá pramení predovšetkým z protichodných ideologických východísk. V dlhodobom horizonte však platí, že pre hodnotu nejakej idey nie je nikdy rozhodujúce, ako sa uskutočňuje, ale skôr čo spôsobí. A to v našom prípade ukáže čas.

Došlo 20.9.1991

BUCHTA, S. (Economic Research Institute for Agriculture and Food, Bratislava): *On some aspects of social policy in the agrarian sector*. Sociol. Venk. Zeměd., 27, 1991 (2): 97 - 101.

The treatise deals with new tendencies and trends which are gradually being implemented in the agrarian social policy in the conditions of the introduction of market economy. The present economic recession is manifested in conditions of individual enterprises by a considerable decrease of social employment, by a fall in the utilization of international social consumption, by a total decrease in the level of social policy and by the fall in actual earned incomes. With regard to an insufficient forming of new job opportunities there is a danger that a certain part of agricultural population can loose motivation and can resign their efforts to improve their economic situation. The anew formed social policy will be prevailingly concentrated on the sphere of employment and remuneration for work. In the field of social policy there is observed an effort to minimize economic losses, as well as the economisation, privatization and commercialization of social services. The excessive capacities in social services will be sold to the public on a commercial basis. New entrepreneurial activities will be enforced in this sphere likewise. The social policy will be free from a rigid and paternalistic conception and new alternative and creative approaches will appear.

agrarian sector; social policy; unemployment; social services

BUCHTA, S. (Forschungsinstitut für die Ökonomik der Land- und Nahrungsgüterwirtschaft, Bratislava): *Zu einigen neuen Aspekten der Sozialpolitik im Agrarsektor*. Sociol. Venk. Zeměd., 27, 1991 (2): 97 - 101.

Behandelt werden neue Tendenzen in der Sozialpolitik in der Landwirtschaft unter den Bedingungen der Marktwirtschaft. Die derzeitige Rezession zeigt sich unter den Betriebsbedingungen in der starken Verringerung der Beschäftigung, der Nutzung der betrieblichen gesellschaftlichen Fonds, der Senkung des Niveaus der Sozialpolitik insgesamt, sowie der realen Arbeitseinkünfte. Angesichts der ungenügenden Schaffung neuer Arbeitsmöglichkeiten kann die Gefahr auftauchen, daß ein bestimmter Teil der Landbevölkerung die Motivation zur Verbesserung der eigenen ökonomischen Stellung verliert. Die sich neu formierende Sozialpolitik wird sich vor allem konzentrieren auf den Bereich Beschäftigung und Arbeitsvergütung; die Anstrengungen zur Minimalisierung der Verluste beginnen sich durchzusetzen, genauso wie die Privatisierung und Kommerzialisierung der sozialen Dienstleistungen. Überkapazitäten dabei werden kommerzialisiert. Neue Unternehmeraktivitäten werden sich auch hier durchsetzen. Die Sozialpolitik befreit sich von der rigiden und paternalistischen Auffassung und entdeckt neue alternative und schöpferische Wege.

Agrarsektor; Sozialpolitik; Arbeitslosigkeit; soziale Dienstleistungen

Adresa autora:

PhDr. Stanislav B u c h t a , CSc., Výskumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Trenčianska 55, 824 80 Bratislava